

Кушнірова Т. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германської філології та перекладу
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
<https://orcid.org/0000-0003-3489-2767>

Рева А. В.,
асистент кафедри германської філології та перекладу
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
<https://orcid.org/0009-0007-1285-5451>

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті досліджуються аспекти перекладу тлумачних словників нафтогазової галузі з англійської мови українською. Констатовано актуальність перекладу довідкової літератури, що є відображенням досвіду експертів галузі і становить один зі шляхів збагачення мови вузькоспеціальною термінологією. У роботі ґрунтовно розглядається поняття «довідкова література» як джерело достовірної та перевіреної інформації, що напряму пов'язана із певною сферою науки і техніки; окреслюються особливості такого роду тексту (універсальність, інформативність) та його вплив на розвиток відповідної галузі. Проаналізовано основні способи перекладу лексичних одиниць (конкретизація значення слова, генералізація значення слова, додавання слова, вилучення слова, заміна слова однієї частини мови на слово іншої частини мови, перmutація) та перекладацькі трансформації (добір словникових відповідників, вибір варіантного відповідника, транскодування, калькування, контекстуальна заміна, смисловий розвиток, формальна негативація / позитивація, описовий переклад) (за В. Карабаном), які можуть бути застосовані при перекладі науково-технічного тексту. Аналіз окремих фрагментів словника-довідника нафтогазової галузі засвідчив, що вибір певної перекладацької трансформації чи способу перекладу може бути різним для різних термінів. У випадку передачі вузькоспеціалізованих термінів українською мовою, зокрема термінів нафтогазової галузі, слід враховувати особливості перекладу текстів науково-технічного стилю, які в українській та англійській мові мають ключові відмінності; контекст галузі, граматичні особливості мови перекладу, наявність чи відсутність прямих відповідників у термінології вихідної мови. У роботі констатовано притаманну англійськомовній нафтогазовій термінології метафоричність, яка не так яскраво проявляється у перекладі українською мовою, а також запропоновано метод подолання цього перекладацького виклику. У статті наголошено на доцільності застосування комплексного підходу при перекладі науково-технічного тексту українською мовою, зокрема передачі терміну комбінованим способом, з урахуванням контексту.

Ключові слова: переклад, довідкова література, перекладацькі трансформації, спосіб перекладу, термін.

Постановка проблеми. Мова за своєю суттю є системою з комплексною структурою, головними компонентами якої є лексика та граматики. Вона є основним засобом передачі значень та образів як у письмовому, так і в усному вигляді. Постійні зміни та еволюція всередині мовної системи, причиною яких служить першочергово стрімкий розвиток людства, породжують постійну потребу у виникненні нових найменувань та поповненні лексичної системи мови новими лексемами для позначення новостворених винаходів та нововідкритих явищ. Така тенденція породжує потребу у систематизації вже наявних у системі тієї чи тієї мови лексичних одиниць. Їх уніфікація мінімізує виникнення недоречних комунікативних ситуацій та нерозуміння між мовцями. Задля коректної комунікації між фахівцями галузей було створено словники – довідкові видання, у яких в алфавітному порядку перераховані терміни або назви, важливі для певного напрямку або виду діяльності, разом з обговоренням їхніх значень і сфер застосування [1].

Тлумачні словники надають «визначення значень слів у статтях, які в них містяться. Вони також можуть надавати додаткову інформацію, яка стосується вимови, граматики, етимології тощо» [2]. Термінологія, яка є доволі специфічним шаром лексики, складає основу галузевих текстів та видань, до яких належать і словникові. Чимало термінів з вузькою спеціалізацією, як і самі галузі, які ними послуговуються, були запозичені до нашої мови з інших мовних систем. Питомо українські терміни у такому випадку не можуть слугувати базою для створення такої терміносистеми. Саме з цієї причини постійно з'являється потреба у перекладі словникових праць, присвячених певній галузі науки і техніки, бо за допомогою перекладу актуальних вузькоспеціальних терміносистем можна збагатити мову новими поняттями і термінами, а отже і прискорити розвиток певної галузі. Такий підхід до аналізу вузькоспеціальних терміносистем у нафтогазовій довідниковій літературі становить актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Довідкова література, а саме словникові видання неодноразово ставали об'єктами зацікавленості науковців (M. Forsyth, R. Nordquist, W. Skeat) [3,4,5]. Переклад, як найяскравіший прояв міжкуль-

турної комунікації, та терміни, як основа галузевих мовних систем, також часто опинялися у полі зору науковців (В. Карабан, А. Д'яков, Т. Михайлова, М. Snell-Hornby, W. Hutchins) [6,7,8,9,10]. Незважаючи на певну кількість вже існуючих досліджень, тема словникових тлумачних видань у контексті перекладу не є повністю розкритою і потребує подальшого висвітлення у наукових працях. Тому метою нашої роботи є дослідження терміносистеми англійськомовних словників нафтогазової галузі та окреслення тих труднощів, що виникають при перекладі їх українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Тлумачні словники – зібрання термінів з їх поясненнями – є цінним джерелом знань для фахівців тієї чи тієї галузі. Наприклад, «The SLB Energy Glossary» – тлумачний словник з галузі нафтогазу та енергетики в режимі онлайн, основною метою створення якого, за словами розробників, є допомога фахівцям з галузі технічних наук поглибити знання стосовно енергетичної системи, що невинно розвивається [12].

Число таких словників, особливо з нафтогазової галузі, постійно зростає. На думку авторів, це пояснюється тим, що нині вони є беззаперечними джерелами достовірної та перевіреної інформації, напряду пов'язаними зі сферою певної науки та техніки. У таких працях відображено досвід експертів галузі, результати їхніх досліджень і структуровано набуті ними знання. Переклад словникових науково-технічних текстів, особливо це стосується галузі нафти та газу з її специфічною мовною системою, є складним процесом, що вимагає від перекладача вміння долати труднощі, зумовлені відмінностями між мовами та специфікою галузевого мовного матеріалу загалом.

У процесі виконання перекладу, фахівець змушений постійно застосовувати перекладацькі трансформації – значні та незначні зміни у структурній формі лексем, які використовують з метою забезпечення адекватності перекладеного тексту. Так, В.І. Карабан виділяє вісім способів перекладу лексичних одиниць (добір словникових відповідників, вибір варіантного відповідника, транскодування, калькування, контекстуальна заміна, смисловий розвиток, формальна негативація/позитивація, описовий переклад) [6] та шість типів перекладацьких трансформацій (конкретизація значення слова, генералізація значення слова, додавання слова, вилучення слова, заміна слова однієї частини мови на слово іншої частини мови, перmutація (перестановка слова) [6]. На думку дослідника, перекладацькі трансформації мають більший вплив на зміни у словосполученнях та реченнях порівняно зі способами перекладу лексичних одиниць, адже вони змінюють не лише лексичні елементи речення, а і його граматичну будову. Без їхнього застосування неможливо досягнути адекватності перекладу у зв'язку з кардинальними розбіжностями у граматиці англійської та української мов. Лексичні трансформації та способи перекладу можуть стати ефективним засобом передачі тексту у мові перекладу, що сприятиме досягненню адекватності вихідного тексту, що є основним завданням при роботі перекладача.

Для аналізу було взято англійськомовний тлумачний словник «5000 Oilfield Terms: A Glossary of Petroleum Engineering Terms, Abbreviations and Acronyms» [13] нафтогазової галузі, який було перекладено українською мовою. Наведемо деякі приклади:

Abandon – to cease efforts to produce or inject fluids in a well and to plug the well sufficiently to protect the environment

and the ability to redrill and develop other reserves at a later date [13].

Ліквідувати – припиняти видобуток або закачування флюїдів у свердловину і консервувати її таким чином, щоб запобігти забрудненню навколишнього середовища і в подальшому уможливити повторне буріння і розробку інших запасів.

До терміну «*to abandon*» було підібрано прямий словниковий відповідник в українській мові – «*ліквідувати*». У випадку з термінологічним словосполученням «*to produce or inject*» до всіх його складових було застосовано трансформацію заміни однієї частини мови на іншу. Унаслідок цього, в перекладеному варіанті тексту з'явилася іменникове словосполучення «*видобуток або закачування*». Це уможливило дотримання граматичних та лексичних норм української мови, адже іменниково-дієслівні фрази у контексті речення українською мовою звучать природніше, ніж виключно дієслівні.

Лексемі «*sufficiently*» було відтворено шляхом застосування контекстуальної заміни, бо її прямий словниковий відповідник – лексема «достатньо» – не є прийнятною в цьому контексті з точки зору розуміння тексту перекладу, тому у ході відтворення тексту оригіналу українською мовою було обрано фразу «*таким чином*», яка найкраще відображає сенс, закладений у англійськомовній версії тлумачення терміну.

При перекладі частини речення «*to protect the environment and the ability to redrill and develop other reserves at a later date*» було застосовано цілий ряд перекладацьких технік. Дієслово «*to protect*» у контексті взятого речення відіграє роль головної пов'язуючої ланки. У ході виконання перекладу було вирішено пов'язати його з лексемою «*environment*», маючи у результаті фразу «щоб запобігти забрудненню навколишнього середовища». Тут було застосовано трансформацію конкретизації значення слова, адже отримана частина речення у мові перекладу виражає конкретніше значення, ніж дієслово саме по собі. Ураховуючи контекст, таке її застосування є повністю виправданим, адже у текстах, які стосуються саме буріння свердловин часто говорять про його згубний вплив на навколишнє середовище – тобто його забруднення. Тому замість фрази з менш конкретним і більш абстрактним значенням «захистити навколишнє середовище» було вирішено взяти більш конкретну і таку, що стосується саме галузі – «запобігти забрудненню навколишнього середовища». Словосполучення «*at a later date*» змінило позицію в реченні – воно було переміщене з кінця речення, тому у цьому доцільно буде говорити про використання трансформації перестановки слів. У тексті оригіналу граматично цільною є фраза «*to protect the ability*», яку у процесі перекладу було замінено словом «*уможливити*». Тут паралельно було застосовано трансформації вилучення лексеми «*to protect*» та заміна слова «*ability*» іншою частиною мови з синонімічним значенням – дієсловом «*уможливити*». Замість використати еквівалентний словниковий відповідник лексеми «*to redrill*» – «*пробурити повторно (ще раз)*» – її було замінено на більш характерне для граматики взятого речення україномовного тексту словосполучення «*повторне буріння*» – тобто вже вдруге було застосовано трансформацію заміни частин мови. Для термінологічної лексеми «*develop*» було використано ту ж саму трансформацію.

Ball Sealers – small, rubber-covered, hard centered balls that can seal individual perforations during a chemical treatment [13].

Кулькові ущільнювачі – невеликі, вкриті гумою, кульки з твердим центром, які можуть ущільнювати окремі ділянки перфорації під час хімічної обробки.

Термінологічне словосполучення «*Ball Sealers*» було перекладено шляхом використання вже згаданого вище способу перекладу лексичних одиниць – калькування («кулькові ущільнювачі»). До лексеми «*small*» було прийнято рішення застосувати прийом формальної негативації, тобто слово, яке у мові оригіналу – англійській – не містило вираженої афіксом заперечної семи, було замінене в українському варіанті тексту лексичною одиницею з префіксом не-, яка має те ж саме значення («невеликі»).

Складене словосполучення «*rubber-covered*» було перекладено українською мовою з паралельним використанням способу перекладу лексичних одиниць – калькування – та перекладацької трансформації – перестановки слів («вкриті гумою»). Обраний нами комплексний підхід дозволив утворити широкослівну в українській мові граматичну конструкцію – дієприкметниковий зворот, який у випадку з цим уривком тлумачення терміну найкраще передає суть вжитої у оригінальному тексті лексеми.

При перекладі фрази «*individual perforations*» було використано трансформацію додавання слова («окремі ділянки перфорації»).

Barefoot Completion – a very simple, open hole pay zone completion with a minimum of downhole equipment. Also called an open hole completion. The casing is usually run to the top of the pay and is cemented above the pay only [13].

Закінчування свердловини без спуску обсадної колони в продуктивну зону – дуже просте завершення відкритої свердловини продуктивного горизонту з мінімальним використанням свердловинного обладнання. Також називається завершенням відкритим стовбуром. Обсадну колону зазвичай спускають до верхньої межі продуктивного горизонту і цементують лише над ним.

Термінологічне словосполучення «*Barefoot Completion*» не має словникового відповідника у мові перекладу, адже у мові оригіналу воно є метафоричним. Такі метафоричні термінологічні лексеми та словосполучення можна доволі часто зустріти у англійському дискурсі галузі нафти та газу, однією з головних особливостей якого є те, що він меншою мірою тяжіє до сухості та строгості у мовних аспектах галузі, ніж український. У таких випадках застосування методу калькування при перекладі не є табуйованим прийомом. Одним із яскравих прикладів його застосування у такому зрізі може слугувати термінологічна одиниця «*Christmas tree*» (сукупність клапанів, обсадних котушок і фітингів, які використовують для регулювання потоку у свердловинах), який часто перекладають саме послуговуючись методом калькування – у якості еквіваленту у такому випадку слугує фраза «різдвяна ялинка». Але для носіїв української мови розуміння іншомовного терміна, перекладеного таким способом, може стати серйозною перешкодою для розуміння вихідного тексту. Найбільш правильним рішенням тут з точки зору сприйняття тексту носіями мови буде використання прийому описового перекладу назви такої метафоричної лексичної одиниці. Опис вказаного вище процесу при перекладі, навіть із зазначенням лише ключових його особливостей, виходить доволі довгим, але беручи до уваги те, наскільки він спрощує розуміння терміну у контексті тексту

перекладу, він виявляється найефективнішим із усіх можливих варіантів («завершенням свердловини без спуску обсадної колони в продуктивну зону»).

Фразова термінологічна одиниця «*open hole pay zone completion*» є, по суті, складеним переважно іменниковим терміном. Такі граматичні конструкції (особливо – у термінологіях науково-технічних галузей) набули широкого поширення у англійському науково-технічному лінгвістичному дискурсі. Термінологічній системі української мови не притаманні такі комплексні терміни, а ті, які утворені за іменниковою нашарованою моделлю, не вписуються у граматичні та лексичні норми української мови загалом. Проте у випадку із вказаним вище терміном, поруч з домінуючим числом іменників було вжито прикметник, що спростило процес передачі терміну українською мовою і вибір перекладацьких трансформацій. Українською мовою ця частина речення найліпше звучатиме так: «завершення відкритої свердловини продуктивного горизонту». З причини розбіжностей у побудові полікомпонентних термінологічних одиниць в українській та англійській мовах було застосовано трансформацію перестановки слів, бо у мові перекладу головний елемент термінологічного словосполучення знаходиться на першій позиції, тоді як у мові оригіналу навпаки – на останній. Надалі задля побудови правильного граматично і за змістом складеного терміна у вихідному тексті його версію у тексті оригіналу було розбито на компоненти. Словосполучення «open hole» було перекладено українською мовою за допомогою калькування – «відкрита свердловина», а «pay zone» – шляхом уточнення значення слова саме в нафтогазовому дискурсі мови оригіналу та добором підходящого для нього відповідника, тобто шляхом знаходження варіантного відповідника. Всі елементи складеного термінологічного словосполучення були об'єднані у речення згідно граматичних норм мови перекладу, що у свою чергу привело до застосування трансформації перестановки.

Адекватного перекладу частини речення «*with a minimum of downhole equipment*» («з мінімальним використанням свердловинного обладнання») було досягнуто шляхом одночасного застосування перекладацької трансформації та одного зі способів перекладу лексичних одиниць. До однієї з її частин «*with a minimum of*» було застосовано трансформацію додавання слова. Такий вибір перекладацької трансформації виявився ефективним, адже завдяки йому текст перекладу відповідає нормативним правилам української мови та особливостям стилю тексту. Термінологічне словосполучення «*downhole equipment*» переклали із застосуванням калькування.

У процесі перекладу термінологічної фрази «*open hole completion*» («завершення відкритим стовбуром») застосували водночас перестановку слів у реченні та метод калькування. Така комбінація дозволила утворити доволі легкий для сприйняття та відповідний граматичним нормам української мови варіант її перекладу.

До простого терміна «*casing*» дібрали прямий словниковий відповідник у мові перекладу – «обсадна колона».

Граматику цілого речення у мові перекладу було повністю змінено – пасивний стан, який зустрічався тут у англійському тексті, було замінено безособовим реченням, притаманним українському науково-технічному дискурсу.

Контекстуальну заміну було використано при перекладі слова «*run*» («спустити») у зрізі згаданого вище речення)

двічі. Застосування цього способу перекладу лексичних одиниць було необхідним, адже згідно контексту описується дія саме це має на меті і має бути подана реципієнтові у такому вигляді.

До термінологічної фрази «*the top of the pay*» було використано трансформацію додавання («*верхня межа продуктивного горизонту*»). Прямий відповідник слова «тор» дещо ускладнив би розуміння речення. Тому застосування трансформації додавання є виправданим – словосполучення «верхня межа» цілком передає сенс її англійського відповідника у тексті оригіналу та підходить за стилем. Так само виправданим воно є і у випадку з лексемою «*the pay*». Вона є скороченням терміну «*pay zone*» («продуктивний горизонт»). Подібні скорочення складних термінів до однієї лексеми з додаванням означеного артикля *the* є характерними для англійської мови, на відміну від української. Отже, використання трансформації додавання тут є необхідністю, викликаною граматичними та лексичними розбіжностями мов оригіналу та перекладу.

Отже, використання перекладацьких трансформацій та способів перекладу є вимушеною мірою, викликаною суттєвими розбіжностями у граматичних та лексичних нормах англійської та української мов. Часто доцільним стає комплексний підхід до їх використання, адже складні термінологічні одиниці варто розглядати у системі – тобто у контексті речення мов оригіналу та перекладу.

Література:

1. Definition of Dictionary. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/dictionary> (date of access: 29.09.2025).
2. Reinhard Rudolf Karl Hartmann, Gregory James. Dictionary of Lexicography. London: Routledge, 2002. p. 36.
3. Mark Forsyth. The etymologicon. Icon Books Ltd. London N79DP, 2011. p. 128.
4. Nordquist R. The Features, Functions, and Limitations of Dictionaries. ThoughtCo. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-a-dictionary-1690450> (date of access: 29.09.2025).
5. Skeat W. W. Etymological Dictionary of the English Language. Creative Media Partners, LLC, 2022. p. 88.
6. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
7. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти. К. : Akademia, 2000. 218 с.
8. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: Автореф. дис.... канд. філол. наук. Х., 2002. 20 с.
9. M. Snell-Hornby. The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints. Philadelphia, John Benjamins, 2006. p. 133.
10. W.J. Hutchins. Early Years in Machine Translation: Memoirs and Biographies of Pioneers. Amsterdam, John Benjamins, 2000. 400 p.

11. Oxford Languages and Google. URL: <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/> (date of access: 06.10.2025).
12. The SLB Energy Glossary. URL: <https://glossary.slb.com/en/> (date of access: 06.10.2025).
13. 5000 Oilfield Terms: A Glossary of Petroleum Engineering Terms, Abbreviations and Acronyms. George E. King Engineering. URL: <http://www.gekengeering.com/> (date of access: 06.10.2025).

Kushnirova T., Reva A. Lexical and grammatical aspects of translating glossaries in the oil and gas industry

Summary. The article examines aspects of translating glossaries of the oil and gas industry from English into Ukrainian. It confirms the relevance of translating reference literature, which reflects the experience of industry experts and is one of the ways to enrich the language with highly specialized terminology. The work thoroughly considers the concept of “reference literature” as a source of reliable and verified information directly related to a specific field of science and technology, outlines the features of this type of text (universality, informativeness) and its impact on the development of the relevant industry. The main methods of translating lexical units (concretization of word meaning, generalization of word meaning, addition of a word, deletion of a word, replacement of a word of one part of speech with a word of another part of speech, permutation) and translation transformations (selection of dictionary equivalents, selection of variant equivalents, transcoding, calquing, contextual replacement, semantic development, formal negation/affirmation, descriptive translation) (according to V. Karaban) that can be applied when translating scientific and technical texts are analyzed. The analysis of individual fragments of the oil and gas industry reference dictionary showed that the choice of a particular translation transformation or translation method may vary for different terms. In such cases, it is necessary to take into account the peculiarities of translating scientific and technical texts, which have key differences in Ukrainian and English, the context of the industry, the grammatical features of the target language, and the presence or absence of direct equivalents in the source language terminology. The paper notes the metaphorical nature of English-language oil and gas terminology, which is not as evident in Ukrainian translations, and proposes a method for overcoming this translation challenge. The article emphasizes the advisability of using a comprehensive approach when translating scientific and technical texts into Ukrainian, in particular, the combined translation of terms, taking into account the context.

Key words: translation, reference literature, translation transformations, translation method, term.

Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026